

آمدهام که سرنهم

گزارش‌های خبرنگاران «ایران» از اولین روز وداع با رهبر شهید

عکس: رضا مطهریان / ایران

رابطه کارگر و کارفرما در اندیشه رهبر شهید: از تضاد به زوجیت

احمد میدری
وزیر تعاون، کار و رفاه اجتماعی

مقدمه

آخرین دیدار رهبر شهید با کارگران ایران، ۲۰ اردیبهشت ۱۴۰۴ بود. در این سخنرانی موضوعی را مطرح کردند که برای من تاریک داشت. ایشان گفتند تضاد دیالکتیکی مارکس را قبول ندارند و نظریه درست، زوجیت است. مخالفت ایشان با نظریه مارکس، تازه نبود، اما نظریه زوجیت، آن هم به عنوان یک بدیل، کاملاً تازه بود. رهبر شهید طول و عرض این نظریه را از یک جهان بینی تا یک برنامه عمل اجرایی بسط می داد. با جست‌وجو در بیانات ایشان متوجه شدم از دهه ۱۳۴۰ به این نظریه باور داشته و بارها به آن اشاره کرده‌اند. عین عبارت ایشان در اردیبهشت ۱۴۰۴ این است:

«ببینید، در فلسفه مارکسیست‌ها و کمونیست‌ها محیط کار محیط تضاد است، محیط دشمنی است، یعنی کارگر با یاستی با آن صاحب کارخانه دشمن باشد. فلسفه این است، مجموعه حرکت جامعه، حرکت ضدیت با یکدیگر و تضاد است... اسلام درست نقطه مقابل این را می گوید. اسلام محیط زندگی را، محیط کار را، محیط تاریخ را، محیط انشلاف و همراهی و همفکری می داند. آن‌هایی که اهل دنبال‌گیری و تحقیق می‌باشند، در فلسفه «زوجیت» را، کلمه «زوج» را، «زوجیت» را در قرآن دنبال کنند؛ شبخانی الّذی خَلَقَ الْاَرْوَاحَ كُلَّهَا مِمَّا نَفَثَ الْاَرْضِ وَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَ مِمَّا لَا يَخْلُقُونَ؛ یعنی در همه چیز عالم مسأله همراهی، همدمی، همکاری و هم‌افزایی وجود دارد. راجع به محیط کار هم همین جور است؛ باید هم‌افزایی بشود؛ یابستی از دو طرف صمیمانه، نه [فقط] با زبان، به یکدیگر کمک کنند.»

نگاه رهبر شهید به زوجیت در چند محور قابل مشاهده است:

- این نظریه با نظریه تضاد و فلسفه مارکسیست‌ها در تقابل است.
- نظریه زوجیت یک نظریه فراگیر و به عبارت دیگر، جهان‌بینی است و در همه عالم وجود دارد؛ همان‌طور که در نظریه مارکس، تضاد در عالم فیزیک و در طبیعت نیز حاکم است.
- نظریه زوجیت به هم‌افزایی در همه عرصه‌ها منجر می‌شود؛ همان‌طور که نظریه تضاد به ستیز در همه عرصه‌ها.

سؤالات مختلفی مطرح بود؛ چه کسانی طرفدار این جهان‌بینی هستند و بنیانگذاران آن چه کسانی بودند؟ پذیرش آن چه تأثیری بر روابط کارگر و کارفرما دارد؟ پذیرش یا رد آن چه تأثیری بر سیاست در حوزه‌های گوناگون دارد؟ این سؤالات نقطه شروعی بود که در یک سال گذشته، هر قدر مشغله وزارت اجازه می‌داد به آن پرداختم. پاسخی که یافتم، به طور خلاصه این است: سپهروردی، ابن سینا و ملاصدرا این جهان‌بینی را مدون کردند، مفسران مختلف قرآن به آن ادعان داشته‌اند، در میان عرفا طرفداران بسیار دارد، مولوی بیش از همه این جهان‌بینی را به میان مردم برده، علامه

طباطبایی و شهید مطهری در کتاب «اصول فلسفه و روش رئالیسم» در نقد مارکس و هگل آن را دوباره زنده کردند و امروز نیز در غرب تأثیر این جهان‌بینی بر فلسفه سیاسی مورد علاقه پژوهشگران است.

در عرصه عمل، این جهان‌بینی نه تنها روابط کار و قانون کار را تغییر خواهد داد، بلکه مبنای نظری برای مسائل سیاسی داخلی و روابط بین‌الملل است. در اینجا تنها به حوزه روابط کار می‌پردازیم.

زوجیت در قرآن

زوجیت در قرآن در آیه‌های مختلف آمده است. بر این اساس، زوج بودن نه تنها مختص حیوانات است، بلکه در نباتات و همه اجزای هستی این اصل وجود دارد و همان‌طور که شرط بقای گونه‌های حیاتی است، همه اجزای هستی با ازدواج، حیات و تکامل می‌یابند. موضوع زوجیت در این آیه‌ها به روشنی آمده است:

• سوره ذاریات، آیه ۴۹: «وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنَ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (و از هر چیزی دو جفت آفریدیم، شاید که متذکر شوید).

• سوره یس، آیه ۳۶: «شِبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْاَرْوَاحَ كُلَّهَا مِمَّا نَفَثَ الْاَرْضِ وَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَ مِمَّا لَا يَخْلُقُونَ» (منزه است کسی که تمام جفت‌ها را آفرید؛ از آنچه زمین می‌رویانند، خودشان، و از آنچه نمی‌دانند).

• سوره رعد، آیه ۳: «وَهُوَ الَّذِي عَسَا الْاَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا زَوَاجِيَ وَاَنْهَارًا وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنَ اثْنَيْنِ» (او است کسی که زمین را بگسترده و در آن کوه‌ها و رودها قرار داد و از هرگونه میوه‌ای در آن جفت‌های دوتایی پدید آورد).

• سوره شعراء، آیه ۷: «اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَّا الْاَرْضَ كَمَا اُنْبِتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (آیا به زمین نگریسته‌اند که چه اندازه در آن از هر جفت ارزشمندی رویانیده‌ایم؟)

• سوره لقمان، آیه ۱۰: «... خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَ اَلْقَى فِي الْاَرْضِ زَوَاجِيَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ اَنْزَلْنَا مِنْ سَمَاءٍ مَاءً فَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ» (و در زمین از هر نوع جنبنده‌ای پراکنده ساخت و از آسمان آبی فرو فرستادیم، پس در آن از هر جفت باارزشی رویانیدیم.)

• سوره حج، آیه ۵: «... وَ تَرَى فِي الْاَرْضِ هَامِدَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيَهَا الْغَاسِقَ الْهَتَّارَ وَ الرِّبْتَ وَ اَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ نَهِيحٌ» (... و زمین را فسرده و مرده می‌بینی، پس چون آب بر آن فرو فرستیم، به اهتزاز درآید و رشد کند و از هر جفت بهجت‌انگیزی برویانند.)

از گیاهان گوناگون برآوردیم.)

حال سؤال این است که اگر جهان با زوجیت تکامل می‌یابد و به جای تضاد باید تفاوت‌ها را مکمل بدانیم، در حوزه کارگر و کارفرما این جهان‌بینی چه تأثیر عملی خواهد داشت؟

تضاد یا زوجیت در روابط کار

مارکس و انگلس، قهرمانان نظری و عملی جهان‌بینی تضاد هستند. آنان بر این باور بودند که دنیای مادی و طبیعت (مانند اصل بقای اصلح داروین در طبیعت) بر اساس تضاد تکامل یافته، تاریخ بشر نیز بر اساس تضاد نیروهای اجتماعی شکل‌گرفته است، بنابراین باید بر تضاد «میان کارگر و کارفرما» دمید تا جامعه برابر‌راده شود.

مارکس و انگلس در «مانیفست حزب کمونیست» (۱۸۴۸)، با زبانی پرشور، قاطع و هیجانی، این تضاد را به‌عنوان یگانه موتور محرک تاریخ معرفی کرده‌اند: «تاریخ همه جوامعی که تاکنون وجود داشته، تاریخ مبارزه طبقاتی است... کمونیست‌ها... آشکارا اعلام می‌دارند که اهداف آنها فقط از طریق سرنگونی قهرامیز قابل حصول است. بگذار طبقات فرمانروا در پیشگاه کمونیستی بر خود بزلزند. پروتلرها (کارگران صنعتی) در این اتحادیه ممکن است، در شرکت بالا نخواهند داد، ولی جهانی را به جنگ می‌آورند. کارگران جهان، متحد شوید!»

در این پارادایم، هیچ فضایی برای هم‌افزایی، تقاضا یا درهم‌تنیدگی منافع وجود ندارد و تنها نتیجه محتوم، فروپاشی سیستم سرمایه‌داری از طریق کینه و تضاد انباشته شده است. جهان‌بینی مبتنی بر تضاد در عرصه عمل به انقلاب و مبارزه بی‌وقفه کارگران با کارفرمایان می‌انجامد؛ چنانچه در قرن نوزدهم و بیستم الهام‌بخش بسیاری از جنبش‌ها و انقلاب‌های خونین در بسیاری از کشورهای جهان بود.

بازتاب نظریه زوجیت در روابط کار

شاید روابط کار در ژاپن را بتوان نزدیک‌ترین مدل به نظریه زوجیت دانست. در مدل ژاپنی، کارفرما و کارگر یک خانواده هستند، رابطه‌ی کارگر و کارفرما در هم‌جنس کارگر و همچنین اخراج او یک رفتار ناپهنجار و منافع این دو با هم گره خورده است. برای درک مدلی که با نظریه زوجیت سازگار باشد، مقایسه سه الگو مفید است:

است، اما تلاش دارد با چارچوب حقوقی، تضاد را مدیریت کند. در حالی که مدل زوجیت اساساً به دنبال تغییر نگاه و البته نیازمند چارچوب حقوقی خود است.

در مدل اروپایی، گروهی از مارکسیست‌ها بدون رد تضاد منافع، نظریه‌ای اصلاح‌آمیز برای مدیریت تضاد منافع کارگران و کارفرمایان دارند. پیشتر از این دیدگاه که از یک سو تضاد منافع را می‌پذیرفت اما شیوه انقلابی را مغایر با اهداف می‌دانست، «ادوارد برنشتاین» (Eduard Bernstein) آلمانی بود. او به عنوان پایه‌گذار و پدر روزیونیسم (تجدیدنظرطلبی) در مارکسیسم، بار د تئوری فروپاشی قطعی سرمایه‌داری و نفی دیالکتیک تضاد حاد، پیشنهاد داد که سوسیالیسم و عدالت اجتماعی می‌تواند نه از طریق انقلاب‌های خشونت‌آمیز، بلکه در بستر دموکراسی‌های پارلمانی، نهاد‌های مدنی و با تکیه بر اصلاحات تدریجی محقق شود.

او تئوری مارکسیستی مبارزه طبقاتی را به شکل عمل‌گرایانه‌ای به «همکاری طبقاتی» و «آشتی اجتماعی» تبدیل کرد و به جای شعار انهدام دولت سرمایه‌داری، بهبود گام‌به‌گام شرایط زندگی کارگران، گسترش نظام بیمه‌های اجتماعی و تقلیل ساعات کار را پیشنهاد کرد. از کشورهای اروپایی دانست و در عرصه عمل جمله کلیدی و استراتژیک برنشتاین که جوهره این نگاه عمل‌گرایانه را نشان می‌دهد، این است: «سوسیالیسم نقطه پایان نیست، بلکه یک راه و جنبش مداوم است.» اگر مارکس پدر انقلاب‌های خونین بود، هوادار او ادوارد برنشتاین «پدر سوسیال‌دموکراسی مدرن» بود. نظریه او را می‌توان الهام‌بخش بسیاری از کشورهای اروپایی دانست و در عرصه عمل همچنان زنده و پویاست.

در مورد کشور خودمان، نمی‌توان آن را مدلی مبتنی بر زوجیت دانست و آنچه پس از انقلاب اسلامی در عرصه قانون کار رخ داد، به نظریه تضاد و الگوی اول نزدیک‌تر است. هرچند بررسی دقیق‌تری می‌خواهد اما قانون کار و فضایی که همچنان در آن به سر می‌بریم مبتنی بر تضاد است. روزهای اول انقلاب مانند همه انقلاب‌ها فضای قهرامیز حاکم نبود و به نظری می‌رسد قانون کار در همین فضای قهر و ستیز مدون شده است. با وجود این فرهنگ ایران با زوجیت عین شده است.

پوشی برای عینیت بخشیدن به زوجیت در روابط کار

شاخص مقایسه	مدل آنکلو-ساکسون (امریکا و بریتانیا)	مدل نوردیک/اروپایی (سوئد و فرانسه)	مدل ژاپنی (شرق آسیا)
ماهیت رابطه	قراردادی و مکانیکی: کارگر یک منبع قابل تعویض است.	حقوقی و رفاهی: تمرکز بر حمایت قانون و تأمین اجتماعی.	خانوادگی و شبه‌مقدس: شرکت مثل خانه دوم و کارفرما مثل پدر و عضو بزرگتر خانواده است.
سهولت اخراج کارگر	بسیار آسان: سیاست Employment at will (اخراج در هر زمان بدون دلیل خاص).	دشوار: قوانین کار سخت‌گیرانه و نیاز به مجوز اتحادیه‌های قدرتمند.	بسیار سخت: اخراج مایه ننگ اجتماعی برای شرکت است و به‌ندرت رخ می‌دهد.
مبنای ارتقای شغلی	فقط شایستگی فردی و خروجی کوتاه‌مدت مالی.	توافقات دسته‌جمعی صفتی و مهارت‌آموزی.	سابقه کار، وفاداری به سازمان و کار تیمی طولانی‌مدت.
نگاه به بحران‌های مالی	تعدیل نیرو و اخراج سریع کارگران برای حفظ سود سهام‌داران.	دولت حقوق کارگران بیکار را می‌دهد تا شرکت آسیب نبیند.	کاهش حقوق مدیران ارشد: ابتدا پاداش مدیران قطع می‌شود تا کارگران حفظ شوند.

در دو سال تجربه وزارت کار شواهدی دارم که روح زوجیت را در میان کارفرمایان و کارگران ایران نشان می‌دهد. در یزد نخستین با کارفرمایان داشتم که یکی از آنان گفت، «چرامسکن کارگری را دوباره در برنامه وزارت کار قرار نمی‌دهید؟ کارگر دروغه مسکن نداشته باشد دلسوزتر و با مهارت بیشتری کار می‌کند. من به عنوان کارفرما، هر کمکی بتوانم برای مسکن کارگری می‌کنم.» از آن زمان تاکنون کارفرمایان زیادی از مسکن کارگری استقبال کردند و اگر جنگ تحمیلی نبود جوشی در مسکن کارگری رخ می‌داد. برای افزایش مهارت کارگران، سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای از کارفرمایان و انجمن‌های آنان هرگاه کمک خواسته است کوتاهی نکردند و آماده همکاری بودند. برای کاهش حوادث ناشی از کار با کانون نظام مهندسی طرحی بزرگ آن هم به پیشنهاد آنان در دست تهیه است. کارفرمای معدن زغال‌سنگ طیس که ۵۳ کارگر آن جان خود را از دست دادند به ایران آمده و اقدامات زیادی برای بازماندگان و کارگران انجام داده است. با در ملارد، کارفرمایی می‌گفت وقتی کارخانه آتش گرفت، کارگران با خانواده‌های خود برای خاموش کردن آمدند و وقتی آنان را از محیط دور کردم زارزار می‌گریستند. در ایزنول تهران که کارخانه‌های دولتی است، انتظار می‌رود کارگر مثل بخش خصوصی تعصب نداشته باشد، در حمله موشکی بدون ترس از موشک‌های بعدی، کارگران مواد خطرناک را تخلیه می‌کردند. پس از آتش بس نیز بسیاری از کارفرمایان از جمله بسیاری از هتل‌ها که فروش خدمات آنان به ۱۰ تا ۲۰ درصد قیصل از جنگ کاهش یافته بود کارگران را اخراج نکردند.

اینها گوشه‌ای از لایه نهفته فرهنگ زوجیت در ایران است که ریشه در تاریخ این کشور دارد. آگاهی کاذب وارداتی و پیچیدگی زندگی جمعی موجب غفلت ما از آنچه این سینا عشق تکوینی، ابن عربی آن را تکاح تکوینی می‌دانند، گردید و نظام حقوقی ما را به بیراهه بردند. می‌توانیم و باید روابط کار خود را بر مبنای زوجیت بازسازی کنیم. این بازسازی نه تنها اقتصاد مردمی و اجتماعی است، بلکه باید به تعبیر شهید مطهری به قرآن فارسی زبان (مثنوی مولوی) ایمان داشت: حکمت حق در قضا و در قضا و در قضا و در قضا کسب ما را عاشقان یکدیگر بست

جمله اجزای جهان زان حکم پیش جفت جفت و عاشقان جفت خویش هست هر جزوی ز عالم جفت خواه راست همچون کهریبا و برگ کاه آسمان گوید زمین را مرحبا با توام چون آهن را آسمان مرد و زمین زن در روش هرچه آن انداخت این کندش پرورش پس زمین و آسمان جفت آمدند رو به کار خود چو جفت آمدند گر نبودی با زمین این میل و جفتی که جهان آبتن زادن گرفت؟

جست‌وجوی عالم جفت خواه راست همچون کهریبا و برگ کاه آسمان گوید زمین را مرحبا با توام چون آهن را آسمان مرد و زمین زن در روش هرچه آن انداخت این کندش پرورش پس زمین و آسمان جفت آمدند رو به کار خود چو جفت آمدند گر نبودی با زمین این میل و جفتی که جهان آبتن زادن گرفت؟